

Конституційна модернізація, або окремі аспекти верховенства права в українській правовій системі

А.О. Янчук

кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного та адміністративного права ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Стаття присвячена дослідженню проблем конституційної модернізації в українській правовій системі, ролі Конституційного Суду України у цій діяльності та проблемам розуміння і застосування принципу верховенства права у модернізаційній діяльності Суду. Дослідження будується не на безвідносних, вибіркових аспектах діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції, а в першу чергу на емпіричному матеріалі, що дозволяє системно дослідити таку проблематику не тільки з точки зору позитивістського праворозуміння, а й врахувати існуючий досвід взаємозв'язку та взаємовпливу права і моралі, закону і моралі, національних особливостей, звичаїв, традицій та фундаментальних правових принципів, норм тощо.

Статья посвящена исследованию проблем конституционной модернизации в украинской правовой системе, роли Конституционного Суда Украины в этой деятельности и проблемам понимания и применения принципа верховенства права в модернизационной деятельности Суда. Исследование строится не на безотносительных, избирательных аспектах деятельности единого органа конституционной юрисдикции, а в первую очередь на эмпирическом материале, что позволяет системно исследовать данную проблему не только с точки зрения позитивистского правопонимания, а и учесть существующий опыт взаимосвязи и взаимовлияния права и морали, закона и морали, национальных особенностей, обычаев, традиций и фундаментальных правовых принципов, норм и т.д.

The article is dedicated to the research of issues of the constitutional modernization in the Ukrainian legal system, the role of the Constitutional Court of Ukraine in this activity and problems of interpretation and implementation of the rule-of-law principle in the Court's activities on modernization. The research is based not on the irrelative, selective aspects of the activity of the Constitutional Court of Ukraine, but first of all on the empirical data, which makes it possible to provide a systemic research of the abovementioned problem not only from the positive legal comprehension, but to take into account the existent experience of correlation and influence between law and moral, legal acts and moral, national specific characteristics, customs, traditions and fundamental legal principles, norms, etc.

Ключові слова: конституційна модернізація, Конституційний Суд України, верховенство права, конституційна юстиція, конституційна юрисдикція.

Постановка проблеми

Сьогодні Україна постала перед проблемою модернізації конституційної сис-

теми (конституційної модернізації [1; 2; 3]), яка особливо гостро стосується відносин громадян та владних інститутів.

У конституційній модернізації не остання роль належить єдиному органу конституційної юрисдикції – Конституційному Суду України, який вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції та законів України. Забезпечуючи таку модернізацію, він об'єктивно впроваджує нову для України систему цінностей, засновану на ідеології правової держави і верховенства права.

Саме тому в наукових колах все частіше лунають дискусії про необхідність вивчення та аналізу модернізаційного потенціалу Конституційного Суду України. На нашу думку, таке дослідження має будуватись не на безвідносних, вибіркових аспектах діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції, а в першу чергу на емпіричному матеріалі, що дозволить системно дослідити таку проблематику не тільки з точки зору позитивістського праворозуміння, а й врахувати існуючий досвід взаємозв'язку та взаємовпливу права і моралі, закону і моралі, національних особливостей, звичаїв, традицій та фундаментальних правових принципів, норм тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання модернізації відносин між громадянами та владними інститутами в конституційному праві особливо актуальне в контексті правових позицій Конституційного Суду України стосовно утвердження конституційного принципу верховенства права. В українській науці вже є перші публікації на цю тематику таких авторів, як Кампо В., Козюбра М., Ткачук П., Рабінович П. та інші, що присвячували свої праці проблемам становлення і розвитку української доктрини верховенства права, інтерпретації та принципу верховенства права в актах Конституційного Суду України, застосуванню принципу верховенства права судами різних юрисдикцій [4; 5; 6; 7; 8].

Невирішені частини загальної проблеми

Сучасне українське суспільство стоїть перед проблемою побудови не бюрократичної поліцейської держави, а держави конституційної, в якій панувати-

ме Основний Закон, визнаватимуться і гарантуватимуться конституційні права і свободи громадян України. На цьому шляху перешкодою стоїть конституційний нігілізм влади і правовий інфантилізм більшості громадян, який руйнує всі спроби окремих державних діячів та політичних сил налагодити нормальне конституційне життя українського народу. Звідси випливає, що осмислення української конституційної дійсності з позицій принципу верховенства права, має стати об'єктом усвідомлення не лише для фахівців, але й для простих громадян, від яких у кінцевому рахунку залежать зміни у суспільстві та державі.

Між тим, саме навколо українських конституційних цінностей ведеться основна духовна боротьба між новим і старим правовим укладом нашого життя, між правовими знаннями та правовим невіглаством, між правом та безправ'ям і т.д. Є очевидним, що вплив українського національного колориту на утвердження принципу верховенства права має спиратись на українську історію, традиції, національну самобутність та менталітет. Це, на нашу думку, вимагає від суспільства підвищення рівня сакралізації конституційного принципу верховенства права, бо без цього не можна сформувати конституційну ідеологію та внести практичні зміни в наше конституційне життя.

Формулювання цілей статті

Виходячи із наведеного завданням даної статті є спроба дослідження питань конституційної модернізації в контексті національного ґрунту усвідомлення верховенства права через призму вітчизняної філософії, літератури, культури, виокремлення рішень Конституційного Суду України як основної зовнішньої форми виразу верховенства права в його національному вимірі та відхід від догматичних уявлень про соціальну державу як продукт діяльності системи державних органів, актуалізація уваги на конституціоналізмі як основному механізмі побудови такої держави.

Вклад основного матеріалу дослідження

Останнім часом відбувається пере-

осмислення всіх фундаментальних філософських, культурних, літературних цінностей. Дане переосмислення відбувається на ґрунті домінування ідей природного права: рівності, справедливості, гуманності, довіри тощо, які є складовими елементами доктрини верховенства права.

Дана тенденція завдячує закріпленню на конституційному рівні принципу верховенства права (стаття 8 Конституції України), що стало поштовхом до впровадження його сутності в національну культуру, літературу, філософію.

Сформованій протягом десятиліть радянської доби стереотип верховенства права як атрибуту чогось далекого, неосяжного, міфічного, на жаль, і сьогодні є домінуючим. Тому мало хто з громадян надає цьому терміну більшменш вагомого значення, розрізняє його з-поміж інших вживаних правниками та політиками термінів.

Між тим, уже сьогодні українські філософи, літератори, культурологи тощо здійснюють чималий вплив на формування національного колориту принципу верховенства права. Достатньо згадати таких визначних громадських і наукових діячів, як І. Дзюбу, О. Костенка, М. Поповича, С. Кримського, та інших [9; 10; 11; 12], які формують національне уявлення про ідеї свободи, рівності, справедливості, гуманності, а, отже, змістовніше та постійніше ніж будь-яка нормативно-владна діяльність утверджують в думках, діях та вчинках громадян високі ідеали верховенства права.

В Україні засади верховенства права закріплено в Основному Законі держави та конкретизовано в правових позиціях Конституційного Суду України, в чинному законодавстві. На жаль, в українській юридичній науці немає достатньо обґрунтованих концепцій та практик застосування верховенства права в різних галузях і сферах правового життя. Саме тому позиції Конституційного Суду України в даних питаннях є особливо важливими та актуальними.

Так, Конституційний Суд України у Рішенні від 2 грудня 2004 року № 15-рп/2004 [13] надав визначення даному поняттю, зазначаючи, що «вер-

ховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема, норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його отождолення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Звичай справедливості розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню» (абзац другий, третій підпункту 4.1. пункту 4 мотивувальної частини Рішення).

Відповідні принципи та ідеї, що базуються на засадах верховенства права, Конституційний Суд почав активно використовувати та застосовувати при вирішенні певних категорій справ. Так, Рішенням від 12 січня 2010 року № 1-рп/2010 [14], Конституційний Суд України усвідомлюючи необхідність використання дуалістичного підходу захисту як трудових прав громадян, так і корпоративних прав суб'єктів господарювання при тлумаченні статті 99 Цивільного кодексу України встановив, що «в аспекті конституційного звернення положення частини третьої статті 99 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року № 435-IV «члени виконавчого органу можуть бути у будь-який час усунені від виконання

своїх обов'язків» слід розуміти як право компетентного (уповноваженого) органу товариства у будь-який час і з будь-яких підстав усунути особу (осіб) від виконання обов'язків члена (членів) виконавчого органу за умови, якщо в установчих документах товариства не визначено таких підстав. Усунення члена виконавчого органу товариства від виконання своїх обов'язків, яке передбачене частиною третьою статті 99 Цивільного кодексу України, не є відстороненням працівника від роботи в розумінні статті 46 Кодексу законів про працю України» (пункт перший резолютивної частини Рішення).

На принципі верховенства права ґрунтувались й інші рішення Конституційного Суду. Наприклад, у Рішенні від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007 [15] Суд встановив, що «метою і особливістю закону про Державний бюджет України є забезпечення належних умов для реалізації положень інших законів України, які передбачають фінансові зобов'язання держави перед громадянами, спрямовані на їх соціальний захист, у тому числі й надання пільг, компенсацій і гарантій. Отже, при прийнятті закону про Державний бюджет України мають бути дотримані принципи соціальної, правової держави, верховенства права, забезпечена соціальна стабільність, а також збережені пільги, компенсації і гарантії, заробітна плата та пенсії для забезпечення права кожного на достатній життєвий рівень (стаття 48 Конституції України). Оскільки предмет закону про Державний бюджет України чітко визначений у Конституції України, Кодексі, то цей закон не може скасовувати чи змінювати обсяг прав і обов'язків, пільг, компенсацій і гарантій, передбачених іншими законами України».

Забезпечуючи утвердження принципу верховенства права, єдиний орган конституційної юрисдикції також активно сприяв модернізації судової системи. Так, досвід свідчить: під особливий вплив правових позицій Конституційного Суду України об'єктивно падають інститути, пов'язані із здійсненням правосуддя, статусом суддів тощо [16; 17; 18; 19; 20; 21; 22]. Проте

формально Конституційний Суд України не бере участі у формуванні доктрини чи правового забезпечення судової влади.

Водночас Суд своїми правовими позиціями реально впливає на підготовку та проведення судово-правової реформи в Україні: по-перше, його правові позиції фактично служать одним із важливих джерел формування доктрини, а також – конституційного і законодавчого забезпечення цієї реформи; по-друге, правові позиції Конституційного Суду морально та юридично зв'язують законодавця, і тому в питаннях судово-правової реформи він повинен їх принаймні враховувати, якщо не додержуватись [23].

Ідея соціальної держави завжди була і є пріоритетним напрямком розвитку будь-якої сучасної цивілізованої держави, незалежно від форми правління та політичного устрою. Водночас різні держави користуються різними механізмами для досягнення цієї мети. Одні механізми виправдовують себе та стають основними при реалізації та забезпеченні соціальних прав, інші – відходять як малоефективні.

У статті першій Конституції України закріплено, що Україна є соціальною державою; у розвиток цих положень Основний Закон закріплює цілу низку соціальних прав громадян, які деталізуються у законодавчих актах, що передбачають способи їх реалізації.

Однак чіткого, формально визначеного механізму побудови в Україні соціальної держави, як це завжди пропонують вчені-нормативісти, не встановлено. Але цього і не треба робити. Тому що, на нашу думку, основним механізмом забезпечення таких прав та побудови соціальної держави є теорія і практика конституціоналізму, заснована на ідеях правової держави і верховенства права.

У науці конституціоналізм розглядається як суспільно-політична система, яка обмежує владне свавілля та визначає гарантії прав людини та основоположних свобод. У вузькому значенні конституціоналізм втілюється у діяльності органів конституційної юстиції по перевірці правових актів органів публічної влади на предмет їх конституцій-

ності [24, с. 104]. Саме такі властивості конституціоналізму як обмеження владного свавілля, визначення гарантій прав та основоположних свобод людини через перевірку Конституційним Судом України правових актів органів влади на предмет їх конституційності дозволяє віднести конституціоналізм до основного механізму побудови в Україні соціальної держави.

Висновки

Досліджувані проблеми свідчать про важливе значення принципу верховенства права для українського конституційного розвитку та конституційної модернізації.

Аналіз правових позицій Конституційного Суду України свідчить, що своїми Рішеннями, які ґрунтуються на принципі верховенства права Суд забезпечує верховенство Конституції України, соціальну справедливість та рівність. Це дає йому право в окремих випадках конституціоналізувати нові загальні ідеї верховенства права, відходячи від нормативістських догм правозастосування.

Конституціоналізм є основним механізмом побудови в Україні соціальної держави, що забезпечується перевіркою Конституційним Судом України правових актів органів влади на предмет їх відповідності загальним постулатам верховенства права.

Верховна Рада України повинна відійти від нормативістського розуміння законодавчої функції і запровадити в законотворення систему конституційних цінностей, які базуються на засадах верховенства права (справедливості, рівності, гуманності, правової визначеності, правової певності і т.д.).

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування повинні, крок за кроком реалізовувати у своїй діяльності принцип верховенства права, всебічно пропагуючи та роз'яснюючи його суть населенню.

На сьогоднішній день гостро постала потреба узагальнення вищими спеціалізованими судами судової практики ухвалення судами загальної юрисдикції рішень, які базуються на принципі верховенства права.

Список використаних джерел

1. Детальніше про ідею конституційної модернізації» див.: В. Кампо Інструмент конституційної модернізації // *Голос України*. – № 214 (4714). – 12 листопада 2009 року. – С. 23.
2. Про конституційну модернізацію див.: В.М. Кампо До питання про конституційну модернізацію в практиці Конституційного Суду України // *Бюлетень Міністерства юстиції України*. – № 11 (97). – 2009. – С. 13-16.
3. Про конституційну модернізацію див.: Альберт Езеров Перспективы модернизации Конституции // *Юридическая практика*. – № 37 (559). – 9 сентября 2008 года. – С. 14.
4. Кампо В. Українська доктрина верховенства права: проблеми становлення і розвитку // *Проблеми сучасного українського конституціоналізму: Збірка наукових праць*. На пошану першого Голови Конституційного Суду України, проф. Леоніда Юзькова / Конституц. Суд України, Акад. прав. наук. України; Заг. ред.: А. Стрижак, В. Тацій / Упоряд.: В. Бринцев, В. Кампо, П. Стецюк. – К., 2008. – 352 с.
5. Козюбра М. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція / М. Козюбра // *Вісник Конституційного Суду України*. – 2000. – № 4. – С. 24-32.
6. Селивон Н. Реализация принципа верховенства права в практике Конституционного Суда Украины / Н.Селивон // *Конституционное правосудие в новом тысячелетии: Альманах*. – Ереван, 2004. – С. 79-88.
7. Ткачук П. Застосування принципу верховенства права судами конституційної та загальної юрисдикції / П. Ткачук // *Вісник Конституційного Суду України*. – 2005. – № 5. – С. 94-101.
8. Рабінович П. Верховенство права в інтерпретації Конституційного Суду України / П. Рабінович // *Юридичний вісник України*. – 2006. – № 4(552). – 28 січня – 3 лютого. – С. 8-9.
9. Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу: Монографія. – К.: Атіка, 2008. – 352 с.
10. Попович М. Червоне століття. – К.: АртЕк, 2007. – 888 с.; Касьянов Г. Україна 1997-2007: нариси новітньої історії. – К.: Наш час, 2008. – 432 с.
11. Похльовська О.Є. Я. Ave, Europa! – К: Університетське вид-во «Пульсари», 2008. – 653 с.
12. Кримський Сергій Борисович. Ранкові роздуми / Тетяна Акулова (відп.ред.). – К.: Майстерня Білецьких, 2009. – 115 с.

Конституційне право; муніципальне право

13. Рішення Конституційного Суду України від 2 грудня 2004 року № 15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) // Офіційний вісник України від 26.11.2004 – 2004 р., № 45, стор. 41, стаття 2975, код акту 30642/2004.

14. Рішення Конституційного Суду України від 12 січня 2010 року № 1-рп/2010 у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «Міжнародний фінансово-правовий консалтинг» про офіційне тлумачення частини третьої статті 99 Цивільного кодексу України // Вісник Конституційного суду України. – 2010. – № 2. – С. 7.

15. Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007 у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 29, 36, частини другої статті 56, частини другої статті 62, частини першої статті 66, пунктів 7, 9, 12, 13, 14, 23, 29, 30, 39, 41, 43, 44, 45, 46 статті 71, статей 98, 101, 103, 111 Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» (справа про соціальні гарантії громадян) // Офіційний вісник України від 27.07.2007. – 2007. – № 52. – стор. 138. – стаття 2132.

16. Рішення Конституційного Суду України від 24 червня 1999 року № 6-рп/99 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 19, 42 Закону України «Про державний бюджет України на 1999 рік» (справа про фінансування судів) // Офіційний вісник України від 30.07.1999. – 1999. – № 28. – стор. 169.

17. Рішення Конституційного Суду України від 27 березня 2002 року № 7-рп/2002 у справі за конституційним поданням Вищої ради юстиції щодо офіційного тлумачення положень абзаців другого, третього пункту 1 частини першої статті 150 Конституції України (справа щодо актів про обрання/призначення суддів на посади та про звільнення їх з посад) // Вісник Конституційного суду України. – 2002. – № 2. – С. 23.

18. Рішення Конституційного Суду України від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002 у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) // Вісник Конституційного суду України. – 2002. – № 2. – С. 29.

19. Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) // Вісник Конституційного суду України. – 2003. – № 1. – С. 24.

20. Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 року № 19-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) // Офіційний вісник України від 24.12.2004. – 2004. – № 49. – стор. 62. – стаття 3220.

21. Рішення Конституційного Суду України від 17 грудня 2009 року № 32-рп/2009 справи за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин другої, шостої статті 127, частини п'ятої статті 128 Закону України «Про судоустрій України», указів Президента України «Про Державну судову адміністрацію України», «Про Положення про Державну судову адміністрацію України» // Вісник Конституційного суду України. – 2010. – № 1. – С. 35

22. Рішення Конституційного Суду України від 22 грудня 2009 року № 34-рп/2009 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо офіційного тлумачення положень статей 102, 103, 116 Закону України «Про судоустрій України» (справа про призначення суддів на адміністративні посади) // Вісник Конституційного суду України. – 2010 р. – № 1. – С. 55.

23. Існують приклади визнання рішень Конституційного Суду України на доктринальному рівні одним з джерел законотворчого процесу. Див. напр.: Богачова О.В., Зайчук О.В., Копиленко О.Л. Законотворчий процес в Україні. – К.: Реферат, 2006. – 424 с.

24. Савчин М.В. Конституціоналізм, демократія і державний суверенітет // Конституція і народний суверенітет в Україні: проблеми теорії і практики реалізації. Збірка наукових праць / За заг. ред. Кампа В.М., Савчина М.В. – К., 2008. – С. 102-149.